

JINDŘICH MAREK

Válka v Arktidě

ZAPOMENUTÉ BOJIŠTĚ
TAJNÉ METEOROLOGICKÉ VÁLKY
V LETECH 1940–1945

EPOCH

POLOZAPOMENUTÉ
EDICE
**Polozapomenuté
války**
VÁLKY

POLOZAPOMENUTĚ
VÁLKY

EDICE

JINDŘICH MAREK

Válka v Arktidě

ZAPOMENUTÉ BOJIŠTĚ
TAJNÉ METEOROLOGICKÉ VÁLKY
V LETECH 1940–1945

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Jindřich Marek, 2006, 2020

Cover © Karel Kárász, 2006, 2020

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2006, 2020

ISBN 978-80-7557-248-6 (print)

ISBN 978-80-7557-864-8 (ePub)

ISBN 978-80-7557-865-5 (mobi)

ISBN 978-80-7557-866-2 (pdf)

*Dej mi moc, abych mohl odehnat černé duchy.
Dej nám sílu tisíce větrů, abychom mohli vymést zlé síly...*

Zařikávání eskymáckého šamana

OBSAH

Prolog	13
Svět pod souhvězdím Velkého medvěda	14
Kde jsou arktické hranice?.....	17
Zapomenutý Kurt	24
I. Válka z prvních stránek novin	31
Arktická válka měla dvě tváře	32
1940 – Bitva o Narvik.....	32
1941 – Pronásledování bitevní lodi Bismarck.....	35
1942 – Nejen kalvárie konvoje PQ 17	40
1943 – Úder v Kaafjordu	48
1944 – Kdo sklízel vítr	51
1945 – Německá kapitulace v Norsku	54
II. Tři tajemství krkonošského Zlatého návrší	57
Meteorologická válka se dotkla i nejvyšších českých hor.....	58
Tajemství první – smrt velkých kamarádů (1913)	60
Tajemství druhé – kasárna v horách (1938)	62
Tajemství třetí – Krakonošovo Grónsko (1942).....	67
III. Nejmenší armáda světové války	79
Zpráva o válce v „kuchyni evropského počasí“	80
První úspěch mužů Edwarda Ledovce.....	81
Všudy přítomný nepřítel.....	86
Místo tanků psí spřežení	98
Wettertruppen neuspěly.....	104
IV. Česká stopa v arktické válce	109
Čecha najdeš všude – samozřejmě i v Arktidě...	110
Smrt v ledových vlnách	112
Prognostik k pohledání	118
Létající meteorolog.....	121
Roztočte kola	124

V.	Českoslovenští strážci arktické brány	127
	Slavná 311. čs. bombardovací perut'	
	v honbě za ponorkami	128
	Pod javorovým listem	129
	Lovci ponorek ze skotského Zapadákova	134
	Konec ponorky U-1060	137
	Poslední úspěch „třistajedenáctky“	143
	Mezi padlými i obět' z Masarykovy krve	144
VI.	Válka o Svalbard	149
	Zapomenuté bojiště na nejsevernějším norském území	150
	Smrt důlního inženýra Sverdrupa	151
	Operace „Sizilien“	159
	Od tajných operací k arktické archeologii	164
VII.	Pavel Vavilov a ti druzí	169
	Válka na arktickém severu sovětského Ruska	170
	Předvídavý velitel Severního loďstva	172
	Hurricany nad Murmanskem	175
	Výpad Admirála Scheera	179
	Hákový kříž v utajení	184
	Post scriptum	189
VIII.	Světová válka odešla do vytracena na 80. rovnoběžce	191
	V Evropě ji ukončili němečtí meteorologové	
	a norští lovci tuleňů	192
	Mladí dobrovolníci pro tajný úkol plují na sever	193
	S ledními medvědy v patách	199
	Telegram z Tromsø	202
	Poněkud delší poslední Post scriptum	206
	Memorial	211
	Padlí českoslovenští letci při transportu ze SSSR	
	do Velké Británie prostřednictvím arktických konvojů	212
	Padlí příslušníci 311. čs. bombardovací perutě	
	při protiponorkové službě na severoskotské základně Tain	212

Příloha 1	221
Historie objevování Arktidy a dobývání severního pólu do vypuknutí druhé světové války	221
 Příloha 2	 229
Časová chronologie nejzajímavějších událostí arctické války 1939–1945.....	229
 Příloha 3	 241
Nordøstgrønlands slædepatrulje Northeast Greenland Sledge Patrol (1941–1945).....	241
 Literatura	 244

Prolog

SVĚT POD SOUHVĚZDÍM VELKÉHO MEDVĚDA

Severní cyklonální situaci, která se vyznačuje vpádem studeného vzduchu od severu; jak ostatně napovídá již název, zde charakterizuje výškové proudění, kdy se řídicí tlaková níže právě nachází nad Finskem a severozápadními částmi Ruska. Další cyklóna je v severozápadní části Atlantského oceánu. Mezi nimi se rozkládá hřeben vysokého tlaku vzduchu od Azorských ostrovů přes britské ostrovy k severu na Grónsko a Grónské moře až k Severnímu ledovému oceánu. V oblasti Irska se v tomto hřebenu obvykle tvoří samostatné jádro vyššího tlaku.

Frontální zóna probíhá z Norského moře do střední Evropy.

Vchod frontální zóny bývá na sever od Islandu, delta obvyčejně ústí do oblasti nižšího tlaku na Balkáně. Do této frontální zóny pronikají jednotlivé frontální vlny z Atlantské cyklóny Dánským průlivem. V jejím vchodu se vlivem studeného vzduchu, přiváděného od severu, aktivizují a postupují do střední Evropy, kde okludují a zanikají ve výběžku vysokého tlaku nad Alpami. V některých případech proniká studený vzduch za okluzemi až do oblasti nízkého tlaku nad Středomořím, kde oživuje cyklonální činnost v nevýrazné frontální zóně probíhající od Sardinie přes jižní Rumunsko směrem na Azovské moře...

Úryvek z televizního meteorologického hlášení

Denně slycháváme obdobné termíny při sledování televizních pořadů s předpověďmi počasí a zpravidla o nich hluboce nepřemýšlíme. Zajímá nás především jen finální oznámení o zítřejším počasí v našem regionu, popřípadě nohy, poprsí či tvářičky pohledných mladých hlasatelek, kterým si novináři zvykli říkat „rosničky“. V letech nejstrašnější světové války, která dokázala, že naše planeta je již malá pro kohokoliv, a slovu globální dala poprvé děsivý význam, však měly pro válčící strany zprávy o povětrnostní situaci v „kuchyních evropského počasí“ v Grónsku či na Špicberkách cenu zlata, respektive krve letců a námořníků jejich armád.

Právě letectvo a námořnictvo potřebovaly kvalitní meteorologické zprávy jako sůl, a tak se i sněhem a ledem pokryté oblasti studené a nehostinné Arktidy staly dějištěm malé a víceméně utajené, ale veskrze důležité války, která měla svůj nemalý vliv na ty velké válečné operace, které dnes zaplňují učebnice dějepisu a jsou námětem četných hraných i dokumentárních filmů.

Za všechny si připomeňme grandiózní a dlouho připravovanou invazi spojeneckých vojsk 6. června 1944 v Normandii. Její hodině H předcházelo velice špatné počasí, které německé velení mylně utvrzovalo v tom, že takové podmínky momentálně nedovolí Američanům a Britům invazi provést. Němcům však chybělo to, co jejich protivník dobře věděl – aktuální podrobné zprávy o meteorologické situaci nad Atlantikem, kde se rychle schylovalo ke zlomu ve vývoji počasí, které se mělo výrazně zlepšit v okamžiku, kdy se spojenečtí vojáci začnou vyloďovat na invazních plážích s krycími jmény Utah, Omaha, Sword a Juno...

Hlavními aktéry této „meteorologické války“ byli na straně jedné především Britové, Američané, Dánové, Norové a Rusové, na straně druhé Hitlerem zfanatizovaní Němci. Ti se dnes, po letech, všemožným způsobem začínají snažit i v této kapitole téměř cokoliv z jejich podpory nacismu prezentovat jako romantické dobrodružství báječných mládenců, jejichž synové dnes s nadšením a pietou navštěvují arktické oblasti, aby po návratu z nich glorifikovali své otce a padlého vojáka grónské armády na svých webových stránkách na internetu prezentují zároveň takřka jako hlupáka, který si svou smrt zavinil, protože prý včas nereagoval na ráznou výzvu „Halt!“...

Je možné a vhodné připomenout, že z výše zmíněných národů šli do této meteorologické války s určitým historickým předstihem především Norové, protože právě jejich vědci Wilhelm Friman Koren Bjerknæs (1862–1951) a Jakob Bjerknæs (1897–1975) posunuli svou práci meteorologii o pěkný kus dopředu. První coby zakladatel norské synoptické meteorologické školy, která má dodnes zásadní význam pro předpovídání počasí, druhý z „otců zakladatelů“ potom mimo jiné zavedl pojmy teplá, studená a okludovaná fronta. Tyto termíny nakonec za druhé světové války dostaly i vojenský obsah přímo strategického významu.

Proto tématem našeho dalšího vyprávění nebude v drtivé většině detailní vyprávění o „běžné“ válce v Arktidě – čili o arktických konvojích spojenců do severských přístavů tehdejšího Sovětského svazu, útocích německých ponorek a letadel na ně, pronásledování německých bitevních lodí *Bismarck* a *Prinz Eugen* za severním polárním

Pozorovací letoun J2F-6 z lodi americké pobřežní stráže Eastwind při hlídce nad grónským pobřežím

kruhem či o pozemních bojích v norském Narviku a u ruského Murmansk, nebo třeba o odvážných nájezdech britských commandos na cíle na norských Lofotech. Soustředme se místo toho na popis těch válečných událostí na arktických ostrovech a skutečností s nimi nějak

souvisejících, které jsou součástí toho, čemu můžeme říkat „válka o počasí“. Nejdříve si však alespoň ve stručnosti charakterizujme území, která budou prostorem tohoto zajímavého příběhu.

Kde jsou arktické hranice?

Středobodem této oblasti by měl být logicky severní pól, ale ono to není tak zcela jednoduché. Severní pól na rozdíl od jižního pólu leží na dně moře, v hloubce asi 4000 metrů. Musí se k němu po ledu a o to je to obtížnější. Přesto toto místo vždy člověka lákalo a přitahovalo. Můžeme být překvapeni, kdo všechno se o severní pól pokoušel a že vůbec není jisté, kdo byl první. Navíc je zde i maličký zádrhel. Leckdo si možná ze školních lavic zapamatoval, že jako slavní tři mušketýři byli čtyři, „severní pól“ – jsou dva...

Jedná se o magnetický a zeměpisný severní pól. Ty od sebe dělí několik tisíc kilometrů a z toho do určité míry vyplývají různé „šibalské“ aktivity severských států, které usilují o přičlenění mořského dna ke svému území ve snaze dostat se v budoucnu k nerostnému bohatství pod hladinou.

Jde totiž o to, že magnetický kompas neukazuje ke skutečnému severnímu pólu Země. Spíše ukazuje do blízkosti severního magnetického pólu Země. Severní magnetický pól se nyní nachází v severní Kanadě. Pól se každý den pohybuje po elipsách a v průměru severně o více jak 40 metrů za den. Důkazy svědčí o tom, že severní magnetický pól putoval po většině povrchu Země během 4,5 miliardy let od vzniku Země. Magnetické pole Země vytváří částečně ionizované vnější jádro Země, které rotuje rychleji než zemský povrch. Na konci minulého století tak byla poloha severního magnetického pólu Země na kanadském ostrově Ellef Ringnes Island. Aby to bylo ještě trochu zašmodrchanější existují i dvoje hranice Arktidy – klimatická a zeměpisná...

V současné době stále více poblázněného počasí se uznává klimatická hranice Arktidy, která je určená tzv. červencovou izotermou +10 °C. Spojuje místa, která v nejteplejším měsíci severní polokoule vykazují průměrnou teplotu +10 °C. Tato hranice zhruba souhlasí s polární hranicí lesa čili s rozmezím tundry a tajgy. Červencová

*Americká pobřežní stráž s puškou na stráž
v jedné z malebných grónských zátok*

izoterma +10 °C ohraničuje prostor 26,5 mil. km²; přibližně 70 % z toho připadá na moře a 30 % na souš. Severní polární kruh, který je pro většinu lidí jakousi magickou (a především na mapě rychle srozumitelnou) hranicí arktické oblasti však vymezuje plochu pouze 21,2 mil. km².

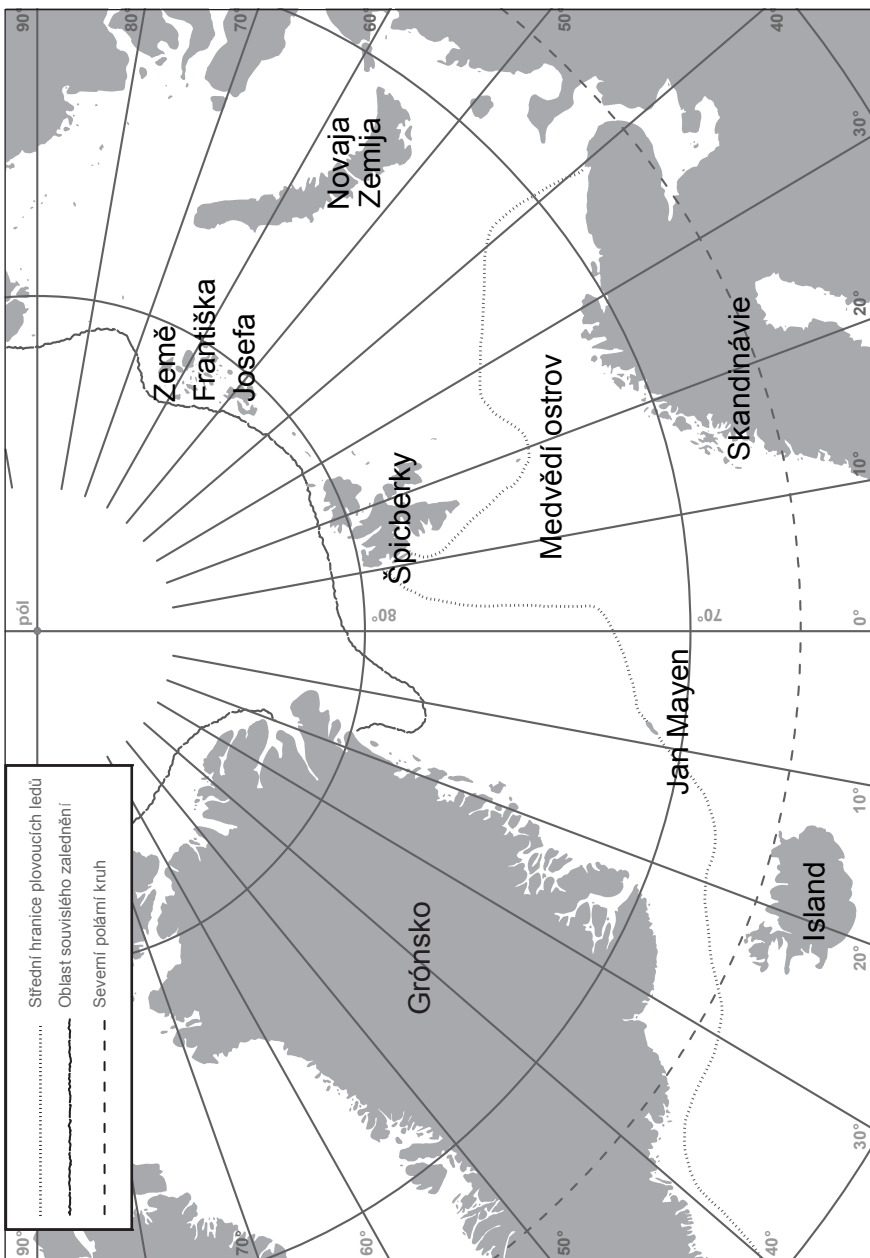
V našem příběhu zůstaneme pro lepší přehled právě u ryze zeměpisné hranice Arktidy. Tou pro nás bude rovnoběžka zvaná severní polární kruh. Přesně se jedná o 66° 33' severní šířky. Jde o místo, kde slunce v době letního slunovratu nezapadá. Je to jednou za rok. Jenže díky Golfskému proudu je tato hranice z klimatického hlediska na různých místech zeměkoule rozdílná. Proto je například skandinávská část mnohem teplejší než kanadská část. Z toho důvodu se většinou pro vymezení Arktidy používá hranice klimatická, ale my zůstaňme u zjednodušujícího vojenského hlediska a zaměřme se jen na zeměpisné kritérium. Vedle kontinentálních území Kanady, Norska a Ruska nám půjde především o šest následujících ostrovů a souostroví:

Grónsko

Největší ostrov na naší planetě má rozlohu 2 175 600 km² a je dnes dánským autonomním územím se značnou mírou samostatnosti. Většina současných návštěvníků Grónska míří na jeho jižní část, jmenovitě do Narsarsuaqqu, což v překladu znamená „velká planina“. Odsud je už blízko k pevninskému ledovci. Ten pokrývá 1 833 900 km² pevniny a je v průměru 2300 m silný.

Původními obyvateli ostrova jsou Eskymáci, kteří do Grónska přišli v době 4000 let př. n. l. Okolo 10. stol. n. l. si jižní Grónsko oblíbili i Vikingové. Dali mu název Greenland (Zelená země). Název, který použil poprvé Erik Rudý, měl podle pověstí přilákat nové osadníky na břehy nehostinného ostrova. Všechna současná města „zelené země“ však nejsou ničím jiným než vesnicemi, protože zdejší parlament v hlavním městě Nuuku (dříve Godthåb) zastupuje pouze 55 000 obyvatel ostrova.

Když v dubnu 1940 němečtí nacisté obsadili Dánsko, zůstala její tehdejší kolonie izolovaná, protože její okupace byla momentálně nad síly německé armády. V dohodě se zdejšími dánskými vládními

Nejsevernější část naší planety se stala bojištěm druhé světové války

úředníky tu převzaly iniciativu Spojené státy americké, které v zájmu své bezpečnosti zajistily vojenskou ochranu ostrova a za druhé světové války zde vybudovaly velkou leteckou základnu, později přeměněnou na mezinárodní letiště.

Jan Mayen

Ostrov dlouhý 53 a 16 km široký o celkové rozloze 380 km² (z toho 117 km trvale zaledněno) patří Norsku od roku 1929. V éře zámořských objevů jej jako první objevil v roce 1607 H. Hudson, avšak tradice hovoří o tom, že první na jeho půdě stanul v 6. století irský mnich Brendan, který byl skvělým námořníkem. Oficiálně však byl objev ostrova přiznán Nizozemci Jakobdzu Mayovi (odtud jméno Jan Mayen), který zde zakotvil v roce 1614.

Skalnatý vulkanický ostrov, jemuž dominuje sopka Beerenburg (2277 m n. m.), která byla považována za vyhaslou, ale dala o sobě nečekaně vědět v letech 1818, 1970 a 1985, postupně patřil Nizozemsku, Anglii, Francii a Rakousku-Uhersku, což vedlo v roce 1918 málem k tomu, že na něm dodnes mohla vlát červenobílá vlajka s modrým klínem, protože ve dvacátých letech byla správa ostrova nabízena Československu; podle jiné verze o něj v roce 1919 projevil na mezinárodní mírové konferenci zájem sám tehdejší československý ministr zahraničních věcí dr. Edvard Beneš. Buď jak buď, dnes je ostrov norský a jeho opuštěný vojenský prostor střídavě střeží směna v počtu jediného muže!

Špicberky

Souostroví známé také jako Svalbard má rozlohu 62 050 km² a stalo se v minulosti východiskem nejedné polární výpravy. Po objevu bohatých ložisek uhlí se na jeho těžbě začali podílet stejným dílem Norové i Rusové. Podrobněji bude ještě o Špicberkách zmínka v kapitole o válečných operacích na Špicberkách v letech 1941–1943.

Medvědí ostrov

Ostrov s norským názvem Bjørnøya a rozlohou pouhých 179 km² dnes obývá asi 300 obyvatel. Barentsovo moře oblévající Medvědí ostrov je z jihu ovlivňováno teplými proudy, takže je i vzhledem ke své

severní poloze teplejší. V létě je téměř celé moře bez ledu a jižní část Barentsova moře dokonce ani během zimy nezamrzá.

Země Františka Josefa

Arktické souostroví patřící Rusku nese název po rakouském panovníkovi zásluhou rakousko-uherské polární expedice z let 1872–1874, která na severu s trojstěžníkem Admiral Tegetthoff o výtlačku 220 BRT a délce 38,34 m pod velením poručíka řadové lodě Karla Weyprechta objevila novou pevninu, kterou nazvala Země císaře Františka Josefa. Této výpravy se také zúčastnili námořníci z českých zemí – chomutovský rodák a 1. důstojník lodi Linienschiffsleutnant Gustav Brosch, 2. důstojník Linienschiffsführer Eduard Orel z Nového Jičína, lodní topič Josef Pospíšil z Přerova a strojník Otto Kříž z Pačlavic u Kroměříže, který na výpravě 16. března 1874 zemřel a byl v zemi věčného ledu i pohřben.

Souostroví má rozlohu 16 100 km² a je nejsevernější pevninou dnešní Ruské federace. Znalci díla Jaroslava Haška dobře vědí, že se o tomto souostroví poněkud svérázně vyjadřoval i sám dobrý voják Švejk...

Novaja Zemlja

Ruský ostrov o rozloze 82 180 km² je dnes stále pod vojenskou kontrolou, a přestože je na jeho území 100–150 řek s častým výskytem lososa, jeho konzumace se nedoporučuje, protože v mělkých vodách tohoto ostrova, který úzký průliv Matočkin Šar rozděljuje vlastně na ostrovy dva, jen v padesátých letech skončilo 12 nukleárních reaktorů, včetně jedné atomové ponorky. V září 1942 zde kladl minová pole německý těžký křižník *Admiral Hipper*, což stojí za zmínku nejen kvůli místu na dalekém severu, ale i proto, že šlo o jediný případ v německém námořnictvu, kdy těžký křižník kladl miny. Další zajímavostí tohoto ostrova je tvrzení některých současných ruských vědců, že ničivé zemětřesení, které postihlo v roce 1988 Arménii, bylo způsobeno pokusným jaderným výbuchem na ostrově Novaja Zemlja vzdáleném od Arménie 3500 km...

Takto vymezená arktická polární oblast za magickou čarou severního polárního kruhu má název pocházející z řečtiny, protože leží pod severním souhvězdím Velkého medvěda a medvěd se řecky řekne

Arctos. První seznámení se s Arktidou ovšem patří drsným a houževnatým Vikingům, kteří jako první Evropané objevili Grónsko a odtud se již v 11. století dostali na americký kontinent. Arktidě se z logických důvodů, vzhledem k jejím klimatickým podmínkám, po staletí vyhýbaly války, ale nakonec ani ona nebyla ušetřena...

Tři letci a meteorolog – tak vypadaly osádky dálkových německých letounů He-111, které se z norských letišť snažily v arktické oblasti zjistit co nejvíce informací o počasí

Druhá světová válka začala oficiálně sice již 1. září 1939 zákeřným německým útokem proti Polsku, ale až do 9. dubna 1940, kdy hitlevské Německo stejně záludně zaútočilo na Dánsko a Norsko, dánské a norské meteorologické stanice vysílaly své zprávy ze severní arktické oblasti nezakódované a tím pádem k použití pro potřeby všech zemí včetně nacistického Německa. Obdobná situace byla do června 1941 prakticky i na sovětském polárním severu, kdy měl Stalinův Sovětský svaz s Hitlerovou Velkoněmeckou říší od srpna 1939 uzavřenu tzv. smlouvu o neútočení, na kterou krutě doplatilo Polsko i malé pobaltské republiky Litva, Lotyšsko a Estonsko.

Když však navíc Britové 10. května 1940 provedli výsadek na Island a Faerské ostrovy ve snaze omezit operační možnosti Němců v severním Atlantiku, dostala se hitlerovská Luftwaffe a Kriegsmarine při získávání zpráv o meteorologické situaci (především z Grónska a ze Špicberk) do nezáviděníhodné situace, kterou byla nucena operativně řešit různými způsoby. Na jeden z nich se přišlo až po desítkách let...

Zapomenutý Kurt

Ve vojenském muzeu v kanadské Ottawě je v jedné z budov věnované sbírce vojenských vozidel mimo jiné i exponát, který sice není na pohled pro nezasevěného návštěvníka nijak atraktivní, ale přesto jde o jedinečný historický artefakt z druhé světové války, který je dnes jedním z nejviditelnějších muzejních symbolů války v Arktidě.

Jádrem tohoto exponátu je vedle zbytků bílé maskovací tkaniny a dvou stožárů deset neforemných cihlově červených kovových kontejnerů, které vzdáleně připomínají leteckou bombu. Na kanadské území se toto z dnešního pohledu staré železo dostalo před desítkami let na palubě německé ponorky U-537, která na moře vyplula z německého Kielu 18. září 1943 a po krátké zastávce v norském Bergenu se 30. září pod velením Kapitänleutnanta Petra Schreweho vydala do severního Atlantiku.

Podobných plaveb za druhé světové války vykonaly ponorky nacistického Německa stovky a tisíce s cílem útočit na spojenecké transportní lodě. Úkol U-537 však byl tentokrát poněkud jiný, protože posádka člunu a jeho smrtonosná torpéda doplňovali ještě dr. Kurt Sommermeyer a výrobek firmy Siemens Wetter-Funkgerät/Land (WFL) Nummer 26...

S těmito poněkud neobvyklými pasažéry doplula ponorka 22. října 1943 až do Martin Bay na severu Labradoru, kde v 18.45 hod. asi 300 metrů od břehu v pozici 60° 45' severní šířky a 64° 23' západní délky zakotvila.

Ponorku, která po dvou dnech opět kanadské břehy opustila a po několika týdnech plavby po oceánu zakotvila v pořádku a bez zvláštních příhod 8. prosince 1943 v okupovaném francouzském přístavu Lorient, potopila o rok později 9. listopadu 1944 torpédem v dalekém